

Michal Flegl

Jan Heller - bibliista a religionista

Od narození prof. ThDr. Jana Hellera uplynulo letos pětadesát let (nar. 22. 4. 1925 v Plzni, zemřel 15. 1. 2008 v Praze). Evropsky uznávaný evangelický teolog, bibliista (Starý zákon) a religionista (věda o náboženství) je autorem řady závažných vědeckých prací, vydaných knižně i v odborných časopisech a sbornících nejen u nás, ale také v zahraničí (velká řada jeho prací vyšla v němčině). Prof. Heller se však nikdy neuzavíral spolupráci s médii a tak získal výrazný ohlas v širší kulturní veřejnosti. V této souvislosti je třeba připomenout jeho oblíbené rozhlasové pořady (zvl. na stanici Proglas) i nedávno opakované vystoupení v Plovárně Marka Ebena v České televizi.

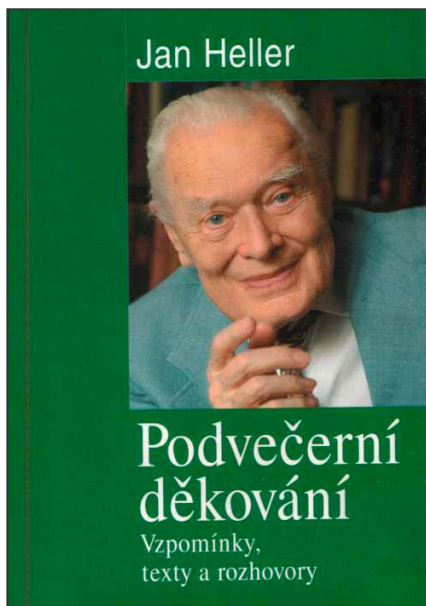
Jan Heller pocházel z učitelské rodiny a narodil se v Plzni-Borech. Tam měli ve čtvrti V Bezovce jeho rodiče rodinnou vilku. Ve svých vzpomínkách zajímavě uvádí, jak ještě za jeho mládí byl patrný rozdíl mezi starými plzeňskými rody a mezi potomky "přistěhovalců" z konce 19. a počátku 20. století. Věděl o tom své. Jeho otec Jan Heller (1887-1961) pocházel z nedalekých Vejprnic a tak si velice považoval plzeňský "domovský list", který získal až když v Plzni děle učil. Jeho rodiči byli Jan Heller (1857-1934) a Magdalena rozená Engelmaierová (1859-1943), obyvatelé Vejprnic. Zato z matčiny strany měl prof. Heller kořeny ve staroplzeňském rodu Hechtů, který byl spřízněn s řadou dalších plzeňských rodů. Babička Františka rozená Hechtová (1858-1935) se provdala za Adolfa Panznera (1854-1895), který byl rukavičkářským mistrem. Provozovali spolu dílnu a obchod na plzeňském hlavním náměstí. Z tohoto manželství se narodila profesorova maminka Helena Panznerová, provdaná Hellerová (1891-1954), rovněž učitelka jako její manžel.

Po absolvování plzeňského gymnázia se jejich syn, Jan Heller nejmladší, rozhodl pro studium evangelické teologie. Nastoupil tak na nelehkou cestu. V době německé okupace, při zavření českých vysokých škol, mohl studovat na poloilegálním teologickém učilišti Českobratrské církve evangelické v Praze a působil v Plzni jako prozatímní diacon a katecheta. Tím se vyhnul totálnímu nasazení. Po znovuotevření evangelické bohoslovecké fakulty v roce 1945 zde ve studiu pokračoval a současně studoval na filosofické fakultě UK češtinu a filosofii. Vždy vděčně vzpomínal na své fakultní učitele, na bohoslovecké profesory Slavomila Daňka a Josefa Bohumila Součka i na prof. filosofie Jana Patočku. Ještě před únorovými událostmi se mu podařilo získat stipendium k ročnímu studiu na teologické fakultě university v Basileji (1947-1948), kde se stal žákem proslulého teologa, systematika Karla Bartha. Po návratu do vlasti nastoupil na evangelický sbor v Hořovicích. Tady už pracoval na své disertaci ze starozákonního oboru, kterému pak zůstal věrný po celý život. Po promoci (29. 6. 1951) mu tehdejší Komenského evangelické bohoslovecká fakulta nabídla místo asistenta a lektora jazyků na plný úvazek. Začínal jako lektor hebrejštiny, na čas i řečtiny a latiny. Současně badatelsky zpracovával starozákonní témata a pilně publikoval. V roce 1966 se habilitoval a stal se docentem Starého zákona a religionistiky. Sám o tom výstižně a vtípně napsal: "Jsem v tomto směru poněkud kuriozitou. Řada lidí má dva doktoráty, ale jen jednu habilitaci. U mne je to opačné. Mám jen jediný doktorát (ze Starého zákona), ale dvě habilitace, ze Starého zákona a z religionistiky." V roce 1968 následovalo jmenování profesorem. Mezitím ještě Jan Heller hostovskými přednášel na teologické fakultě Humboldtovy university v Berlíně v tehdejší NDR a jeden semestr také na církevní vysoké škole v západním Berlíně. Po návratu do Prahy pak pokračoval v pedagogické činnosti na Komenského fakultě, která byla roku 1990 inkorporována do University Karlovy pod novým názvem - Evangelická teologická fakulta. Takže jeho fakultní působení je s teologickou fakultou spojeno v letech 1951 až 2004 (od r. 1992 na částečný úvazek). Nelze také opominout, že prof. Heller byl jako první evangelík pozván k pedagogické práci na Katolickou teologickou fakultu UK, kde přednášel v letech 2002-2004. Na Evangelické (dříve Komenského) teologické fakultě vedl prof. Heller po léta nejprve katedru religionistiky, posléze katedru Starého zákona. Po roce 1990 se stal prvním ředitelem Centra biblických studií, společného vědeckého pracoviště Karlovy university a Akademie věd ČR.

Hellerovým nejvlastnějším oborem byla hebrejská sémantika (významosloví) a biblická exegeze (výklad) i hermeneutika (teorie výkladu). Do té první, jazykovědné části, patří v první řadě díla charakteru slovníkového. Zde i v dalším výkladu jsou uváděny Hellerovy nejzákladnější práce, jeho personální bibliografie je uvádí podrobně (viz bibliografickou poznámku v závěru našeho příspěvku). Pokud jde o slovníkové práce, je jistě třeba zmínit Hellerův podíl na Velké konkordanci ke Kralické bibli i jeho několikrát vydaný hebrejsko-řecko-latinsko-český slovníček. Rostoucí materiál vyzrál v roce 2000 do podoby velkého slovníku - Biblický slovník sedmi jazyků (368 s.). K lingvistice ovšem patří i studie o významu jmen, tedy práce onomatologické. Po celé řadě průpravných studií tak vznikl monumentální Výkladový slovník biblických jmen (2003, 630 s.). Jeho autor ho považoval ze svou nejpracnější publikaci a jistě právem. O tomto druhu práce prof. Heller výstižně napsal: „Slovníková práce, časově i odborně velmi náročná, se častoby oddělí od jmen autorů a žije dál svůj samostatný život. Tak se při slovníkové práci stává obdarováním pro všechny, kdo přijdou po nás. A náš investovaný čas i námahu ponese - jak smíme doufat - ovoce i tam, kam zatím nedohlédneme. Za to je třeba poděkovat.“

Pokud jde o zmíněnou exegezi a hermeneutiku, pak prof. Heller napsal: "Zde je těžiště mé celoživotní práce, napínavé a dobrodružné. Považuji za veliký dar shůry, že jsem směl od mládí do stáří dělat práci, která byla zároveň mým koníčkem. Někteří znají mi někdy až záviděli, když museli dělat něco, co je netěšilo." Heller rovněž připomíná, že mezi jazykovědou čili lingvistikou a výkladem, tedy exegezí, je plynulý přechod, a to zvláště tam, kde se vykladač snaží

nejasné místo osvětlit tím, že znovu ohledává jak jeho sémantické, tak gramatické možnosti. Z jeho základních prací z tohoto oboru jen ve výběru uvádím základní díla. Patří k nim Bůh sestupující, Pokus o christologii Starého zákona (1994) či Cesta do Starého zákona. Soubor religionistických a biblických statí (1999), nebo Tři svědkové: Mojžíš – Izaiáš – žalmista (1995). S poznámkovým aparátem a komentářem vydal Heller překlad Závěti patriarchů (1995). Společně s Milanem Mrázkem také vydal knihu Zákon a Proroci (1984). K Hellerovým zájmům o biblická studia patří i jeho odborný přínos k dějinám české reformace. Mám tím na mysli především kralický překlad bible. Jeho problematice věnoval několik studií a zejména základní práci o teologii Kralické bible a bádání o ní v minulých dvou stáletích (vyšlo německy 1995).

Závažnou součástí Hellerovy celoživotní práce tvoří religionistika (věda o náboženstvích). Jak sám přiznal, dostal se k ní přes studium Starého zákona, který, stejně jako celou Bibli, považuje za výsledek velkého duchovního zápasu s pohanstvím. To ho přivedlo k zájmu rozpoznat, s čím se zápasí, ať to bylo náboženství egyptské, mezopotamské či kenaanské. Hellerovu badatelskému zájmu se dále těšil buddhismus a zvláště taoismus. Literárními plody tohoto zájmu jsou významná díla. V první řadě je to obsáhlá kniha Starověká náboženství (440 s.), která se dočkala několika vydání. K ní přistupuje práce Nástin religionistiky (společně s M.Mrázkem, 1988). Náboženským poměrům v Egyptě a Sýrii je věnována kapitola v díle Duchovní prameny života. Stvoření světa ve starých mýtech a náboženstvích (1997). Posledně zmiňovaná práce patří k dílům encyklopedického charakteru. J.Heller se podílel autorsky na řadě obdobných projektů u nás i v zahraničí. Sem patří Encyklopedie starověkého Předního Východu (1999) i německá edice Bibel mit Erklärung (1982).

Zcela nepominutelnou částí Hellerova životního díla je jeho činnost kazatelská. Začala již v době jeho farářského působení v Hořovicích a pokračovala i po celou dobu fakultní, když pravidelně kázal v evangelických sborech v Praze i na venkově. Nutno říci, že všude s velkým posluchačským ohlasem.

Naštěstí řada jeho kázání byla zachycena tiskem. Největším jejich souborem je kniha Jak orat s čertem (2005). S kazatelskou činností jistě souvisí i Hellerovy rozhlasové projevy, které vzbuzovaly zájem posluchačů. Tak se na stanici Vltava zúčastnil cyklu „Ranní slovo“, soustavně spolupracoval s Proglasem i se studiem rozhlasu v rodné Plzni.

Pokud jde o charakteristiku osobnosti Jana Hellera, pak se snad všichni kdo ho znali osobně či mu aspoň naslouchali, shodnou v jednom: Jednalo se nesporně o charismatickou osobnost, učence s nadáním pro oslovení širší, ovšem vnímavé, veřejnosti (nadarmo nebyl kazatelem), člověka neobyčejně vlídného, s porozuměním pro starosti jiných. A také nadaného smyslem pro humor. Jeho humor byl vždy laskavý, duchaplný a s teologickým základem. Vždyť sám napsal - „mnoho událostí v mém životě mě přesvědčilo, že tam na nebesích mají určitě skvělý smysl pro humor“. Svými přednáškami jak fakultními tak pro veřejnost vždy dokázal zaujmout a proto si získal trvalou přízeň svých posluchačů. Jistě k tomu přispěl, vedle odborné úrovně a hlubokého vhledu do problémů, také jeho nadhled a duchaplný humor. Sám jsem jako nedávny absolvent Filosofické fakulty UK v letech 1968-1969 po dva semestry poslouchal na tehdejší Komenského fakultě Hellerovy přednášky z religionistiky a to s velkým užitkem a zájmem. Mohu proto dosvědčit - dovedl zaujmout! Přitom je třeba připomenout, že na své pracovní roli se pohyboval člověk po celý život vážně nemocný, statečně zápasící se stálými zdravotními problémy. Pocházel z rodu typických alergiků, dědičně postihovaných (babička Magdalena Hellerová trpěla vážnou potravinovou alergií). Prof. Hellerovi přerostla alergie v astma a poté v závažné srdeční problémy. To ovšem by bylo téma pro našeho milého genealoga MUDr. J. A. Magera. Sám jsem byl na teologické fakultě svědkem, když sotva dýchající Jenda Heller obětavě a jistě se sebezapřením vykonal dvouhodinovou přednášku. Katolický biblista ThDr. Josef Hřebík výstižně Hellerovi napsal: „Udělal jste možná nejvíc právě svým statečným nesením vlastního kříže tělesné slabosti a nemocí. V té zdaleka nejnáročnější životní zkoušce osvědčujete obdivuhodnou, od Boha pramenící pevnost“.

Prof. Janu Hellerovi bylo dopřáno završit životní dílo, jistě k užtku a prospěchu všech následovníků. O ohlasu jeho díla jistě svědčí účast na jeho pohřbu - doslova přeplněný salvátorský chrám na Starém Městě pražském, evangelická katedrála. Mezi účastníky zdaleka nebyli jen evangelíci, ale také katolíci a v nemalém počtu i lidé stojící mimo církev. Všechny svým dílem a životními postoji oslovil. Jeho práce vědecké, z uváděných oborů, zcela nepochybně patří k dílům základním.

Bibliografická poznámka

Úplná bibliografie prací prof. Hellera z let 1947 až 1982 vyšla v citované knize Zákon a proroci. Pokračování v letech 1985 až 1994 obsahuje sborník Landgabe, vydaný k Hellerovým sedmdesátinám. Výběrová bibliografie (1949-2005) je součástí knihy Jana Hellera - Podvečerní děkování. Vzpomínky, texty a rozhovory (2005). K tomu viz referát v RR 2006, č.3. Tato výběrová bibliografie je o to cennější, že ji doprovází autorův komentář.